



УДК 81'42

АНГЛІЙСЬКА МОВА: ПРОДУКТ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ЧИ SELF-MADE?

**Клочко С.О., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Хмельницький національний університет**

Стаття являє собою спробу встановлення фактів подій історико-географічного та політико-економічного характеру, які формували передумови поширення англійської мови у світі. Окрему увагу з позицій еколінгвістичного та лінгвосинергетичного підходів приділено впливу процесів мовної глобалізації на стан мов.

Ключові слова: глобалізація, глобальна мова, мовні контакти, варіанти англійської мови.

Статья представляет собой попытку установить факты событий историко-географического и политико-экономического характера, которые формировали предпосылки распространения английского языка в мире. Отдельное внимание с позиций эколингвистики и синергетики языка уделено влиянию процессов языковой глобализации на состояние языков.

Ключевые слова: глобализация, глобальный язык, языковые контакты, варианты английского языка.

Klochko S.O. THE ENGLISH LANGUAGE: GLOBALIZATION PRODUCT OR SELF-MADE?

This article is an attempt to identify historical-geographical and political-economic backgrounds that have made their contribution to spread of English as a language of international communication. Special attention is devoted to how language globalization from the perspectives of ecolinguistics and language synergetics affects world languages.

Key words: globalization, global language, language contacts, English variants.

Постановка проблеми. Етапи нової та новітньої історії розвитку людства визначально характеризуються стрімким розвитком інтеграційних та уніфікуючих процесів в економічній, політичній, соціальній, культурній та інших сферах діяльності людства. Завдяки особливостям такого розвитку відбувається нівелювання та поступове стирання меж між націями разом із їх економічним і політичним ладом і культурою, створюється нове світове середовище. Лібералізація економічних процесів, формування єдиних нормативів і стандартів, світовий розподіл праці, міграція капіталу та трудова міграція, вільне пересування світом, доступність систем комунікації – це неповний перелік виявів глобалізаційних процесів, що відбуваються на всіх рівнях життя як окремих країн, так і світу в цілому.

Із позицій синергетики глобалізацію трактують як фазовий перехід (самоорганізацію) до нового порядку складноорганізованої системи з формуванням нових параметрів керування [1], завдяки чому відбувається перебудова мікро- і макрорівнів системи. Якщо світ розглядати як синергетичну систему, то серед її основних керівних параметрів слід назвати мову.

Очевидним є той факт, що новий світовий лад сьогодні визначає англійська мова, яка протягом останніх десятиліть набула статусу глобальної. Мовна глобалізація – це процес «надзвичайно активного взаємопроникнення

мов в умовах глобалізації» [10]. Такі процеси переважним чином залежать від геополітичних тенденцій і змін, які є безпрецедентно швидкими порівняно з інтеграційними процесами в інших сферах життя та діяльності людства. Це спонукає до ретельного вивчення історичних фактів із метою прогнозування майбутніх небажаних наслідків від можливих радикальних змін лінгвістичної ситуації у світі [3, с. 82].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблематика «мова і глобалізація» як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями різних напрямів (історики, політологи, соціологи, філологи та ін.) розкривається через призму досліджень історико-філологічного (Н.О. Базиляк, А.О. Кургузов, Н.С. Пелагеша, D. Crystal, B. Kachru, R. Phillipson та ін.), еколінгвістичного (Б.М. Ажнюк, С.В. Дорда, М.Г. Кочетова, Л.В. Нуждак, П.О. Селігей, M. Halliday, R. Harré, P. Mühlhäusler, A. Stibbe та ін.), синергетичного (Т.І. Домброван, Л.С. Піхтовнікова та ін.) та інших напрямів у вивченні запозичень, мови медіа, мовної політики та мовних прав, дискурсів, збереження чистоти мови в умовах глобалізаційних впливів, а також значущості й історичного становлення зокрема англійської мови як глобальної мови науки та техніки, бізнесу й освіти, мови як бренду високого класу. Водночас аналіз доступних публікацій показав, що немає єдиної думки щодо наявності гли-

бинних причин того, чому саме англійська мова є спільною мовою спілкування у світі, так само, як і відсутній одноставний погляд щодо глобального статусу англійської мови. Отже, недостатньо розкритою поки залишається й низка запитань щодо того, як англійська мова сприймається у швидкоплинному сьогоденні; який шлях вона пройшла до того, як стати глобальною мовою; як цей шлях позначився на стані її підсистем; що чекає на англійську мову в майбутньому й т. ін. Ця низка запитань не є вичерпною.

Постановка завдання. Такий стан справ зумовив формулювання **мети** дослідження, яка полягає в пошуку відповіді на запитання: чому і як мовою глобалізації стала англійська мова, які наслідки така роль має як для її стану, так і для стану інших мов, які контактують із нею? Для досягнення мети дослідження передбачене вирішення таких **завдань**: установити історичні факти та передумови поширення англійської мови світом; виявити причини домінантної ролі саме англійської мови як спільного засобу спілкування в країнах як колоніального й постколоніального світу, так і в політичному житті постмодерністської епохи; прослідкувати тенденції щодо того, як результати мовних контактів англійської мови з іншими національними мовами відбиваються на її стані та на стані інших мов, з якими вона контактує.

Виклад основного матеріалу дослідження. Унікальною ознакою людської раси є наявність мови. Можливо, саме тому мові приділяється достатньо уваги науковцями, які досліджують її не лише як об'єкт філології, але й історії, політології, соціології, філософії та ін. Так, наприклад, у 2007 р. у стінах Стенфордського університету (США) науковці-антропологи реалізували проект, метою якого було відслідкувати історію всіх мов, які коли-небудь використовувало людство. У результаті досліджень було зроблено низку припущень, серед яких і те, що причиною різких якісних змін у житті стародавньої людини, яка проживала на території Африки, було заміщення примітивних форм спілкування (наприклад, мови жестів) людською мовою. Завдяки її появі наші доісторичні предки отримали змогу розвиватися як розумово, так і фізично, покращували свій побут, набували нових знань і навичок [5, с. 55].

Здавна люди пересувалися, зустрічали інших людей, за допомогою мови обмінювалися досвідом із ними; це тривало, допоки не розпочалися сучасні процеси глобалізації

в усіх сферах людської діяльності. Мовознавці, які ведуть свої дослідження в еколінгвістичному напрямі, виділяють три хвилі еколінгвістичної глобалізації мови. Так, перша хвиля мовної глобалізації відбулася з появою усної мови в той період, коли люди почали розселятися за межі Африки в регіони, де панувала зовсім інша мова спілкування, а тому мова людей, які прибули на нову територію, була приречена на руйнацію. Виникнення алфавіту й писемності, що маркувало трансформацію усної культури в писемну, супроводжувало другу хвилю мовної глобалізації. За таких умов із людьми пересувалася не лише їх усна мова, але й писемні пам'ятки, історії, вірування, моделі реальності, у яких вони жили. Племена рушали далі, але на місцях їхнього перебування залишалося писемне мовлення, яке не можна було так легко змінити, як усне, в умовах впливу зовнішнього середовища. Винайдення писемності відзначило початок поширення мови домінуючих поселень у світі та подальше витіснення й заміщення місцевих мов. Третя хвиля мовної глобалізації відбувається на сучасному етапі розвитку людства. Еколінгвісти стверджують, що цій широкомасштабній хвилі притаманне розповсюдження не просто мови, а цілих дискурсів. Зазначається, що мова, опинившись у новому соціальному чи історичному середовищі, натрапляє на іншу мову. За таких обставин заміщення відбувається на користь тієї мови, яка більше представлена в системі освіти та медіа, а тому і є сильнішою [9, с. 3–5]. Очевидним є те, що глобалізація зумовила створення «загальнопланетарного ринку духовних цінностей, зокрема й мов, із розгалуженою системою «форматів», «брендів», «проектів» і т. ін.» [2, с. 24].

Не зайвим буде пригадати, що серед усіх мов, які використовували люди на різних етапах розвитку цивілізації, були грецька, латина, французька, арабська, іспанська, португальська; усі ці мови мали у свій час статус світових мов або мов, що використовувалися для міжнародного спілкування. Такі статуси закріплювалися за мовами через низку геополітичних і соціально-історичних причин, релігійних впливів чи впливу більш потужної іноземної держави. Мова традиційно ставала міжнародною через політичну та військову міць своїх носіїв. Однак цього не завжди було достатньо, тому що могутня військова держава впроваджує мову, але підтримує й поширює її економічно могутня держава [6, с. 9–10].



Варто додати, що англійська мова завжди перебувала в русі. З'явившись на теренах Англії в V ст., вона локально ширилася територією Британських островів, що відбувалося аж до VIII ст., відколи почався її рух на глобальному рівні, який посилювався у XVI ст. [6, с. 30]. Економічне зростання Великої Британії й США у XIX–XX ст. досягло світового рівня й підтримувалося появою нових технологій комунікації. Англійська мова підкорила світ так, як це не вдавалося жодній мові. За словами Д. Крістала, вона з'явилася в правильний час і в правильному місці [6, с. 9–10].

Утвердженню англійської мови як глобальної сприяли певні географічні, історичні, соціальні, політичні й економічні фактори. Маючи статус мови великої колоніальної держави – Великобританії, яка в період XVII–XIX ст. була найрозвинутішою країною світу завдяки промисловій революції, англійська мова була інструментом пропаганди філософії національної лінгвістичної єдності серед її колоній. Мова для британських колоній на різних континентах стала з'єднувальною ланкою між ними та державою-домініоном, а також слугувала спільним засобом спілкування на територіях колоній. Навіть після появи перших ознак розпаду Британської імперії багато нових незалежних багатомовних країн Африки проголошували англійську мову офіційною, щоб зберегти можливість безперешкодного спілкування між представниками корінних громад на державному рівні в межах новостворених країн. Цьому також сприяло визнання глобальної залежності економік, бажання мати можливість висловитися на міжнародній арені та прагнення до отримання доступу до світового ринку [6, с. 24]. Англійська мова мала особливий статус для колоній і через те, що вона стала мовою промислової революції, яка відбулася у Великій Британії. Завдяки знанням мови колонії отримували доступ до нових напрацювань у технологіях і транспортуванні. Розквіт перевезень також сприяв поширенню знань і англійської мови в цілому. Британський аспект промислового прориву призвів і до лінгвістичних змін – в англійській мові з'являлися тисячі неологізмів, що позначали науково-технічні терміни.

Переформатування способу життя людства в повоєнний період початку XX ст. й епоха модернізації вивели на лідерські позиції ще одну потужну державу – Сполучені Штати Америки; ці події посилили позиції англійської мови. XX ст. також відзначилося

виникненням необхідності створення нових міжнародних організацій: Ліга Націй, ООН, НАТО. Згуртування людей різних національностей під єдиним прапором міжнародних об'єднань актуалізувало потребу в наявності єдиної мови для спілкування, оскільки застосування перекладу, що полегшував взаємодію людей, мало певні обмеження. Що більше лінгвістично змішаною (гетерогенною) є громада, тим менше її представники можуть покластися на перекладачів для налаштування процесу повноцінного спілкування між представниками різних лінгвістичних груп. До того ж утримання перекладачів і ведення документообігу багатьма мовами вимагало неабияких фінансових витрат. На шляху вирішення такої ситуації постало виникнення ідеї знайти спільну мову, що діятиме як *lingua franca*. Для міжнародних організацій високого рівня функції *lingua franca* виконувала спочатку французька мова, яку з часом витіснила англійська. Крім того, у другій половині XX ст. завдяки активізації глобальних інтеграційних процесів англійська мова набуває статусу офіційної або другої офіційної мови багатьох держав світу, стає надзвичайно необхідною в усіх сферах діяльності, що чинять вплив на життя сучасної людини, особливо у сферах науки та бізнесу. Завдяки появі сучасних надшвидких засобів комунікації (телефон, Інтернет) і транспортування (літаки) зростають міжкультурні контакти серед науковців і бізнесменів, політиків і пересічних людей, а спільна мова – англійська – сприяє їх порозумінню.

У цілому можна сказати, що поширенню англійської мови світом в історичному розрізі сприяли два фактори: експансія Британської імперії, яка сягнула свого апогею наприкінці XIX ст., і США як економічно потужної держави у XX ст. Сполучені Штати, на території яких сьогодні проживає в середньому 70% носіїв англійської мови, ще більше за Велику Британію сприяють розповсюдженню англійської мови [6, с. 59–60]. Графічно таку мовну експансію в 1985 р. представив американський соціолінгвіст Брадж Качру [7]. Він максимально, наскільки це можливо, урахував доступні відомості та побічні фактори й запропонував схему, яка у вигляді трьох концентричних кіл відображає історію руху англійської мови в часі й просторі та дає уявлення про наявність різних варіантів англійської мови у світі (рис. 1).

На рис. 1 можна побачити, що зміст «внутрішнього кола» відображає загальну кіль-

кість носіїв англійської мови, для яких вона є рідною. Це жителі Сполучених Штатів Америки, Великої Британії та Канади – до 380 млн, які, можна сказати, формують стандарти мови. Звідси англійська мова поширюється на представників «зовнішнього кола» – це жителі територій, що в минулому були колоніями й де історично сформовані варіанти англійської мови є офіційними державними мовами – країни Африки й Азії (загальною кількістю до 500 млн. осіб). Для них англійська мова є другою мовою спілкування.



Рис. 1. Три кола англійської за Б. Качру

«Коло збільшення» складається з громадян тих країн, де англійська мова використовується як іноземна (Бразилія, Китай, Україна,

країни Європейського Союзу) [7, с. 178]. У будь-якому разі населення, що належить до різних кіл, живе в середовищі, де англійська мова тим чи іншим чином використовується в повсякденному житті, часто співіснуючи з іншими національними чи місцевими мовами, є публічно доступною та відображає минулу чи сучасну національну ідентичність [6, с. 66].

Наше дослідження зосереджене також і на сучасному стані розвитку англійської мови як глобальної мови міжнародного спілкування, науки, бізнесу, туризму, політики, дипломатії, Інтернету й інших медіа. На новий статус англійської мови сьогодні вказують слова й словосполучення на кшталт “World English”, “International English”, “Global English”, “English as a Lingua Franca”, “Globish” і т. ін. Причиною тому є поступова втрата англійською мовою свого статусу колоніальної чи імперської, як її іноді називають. Сьогодні англійська мова вже не асоціюється лише з британцями чи американцями, вона перетворюється саме на глобальну мову, починає існувати окремо від націй-носіїв, набуваючи нової функціональної ролі, яка вже не має нічого спільного з політичною, економічною чи військовою міццю Великої Британії та США. Натомість розвивається (разом із багатьма іншими) новий варіант англійської мови, яким користуються ті, для кого вона є другою мовою, – ідеться про *Globish*. Його словниковий запас налічує не більше 1500 слів, його носії уникають культурно забарвлених висловлювань, метафор і скорочень, будують короткі речення, спілкуючись при цьому повільно [4]. Є побоювання, що через глобальні мовні процеси може бути втрачена вишукана класична англійська мова [4, с. 46].

У цілому описані тенденції можна пояснити законом фізики, який твердить, що будь-яка дія породжує протидію. Отже, глобалізація водночас сприяє регіоналізації, яка в розрізі мовної глобалізації реалізується через появу варіантів англійської мови в тих країнах і регіонах, де вона широко використовується в бізнесі, освіті, політиці, повсякденному житті, де вона має статус державної чи другої державної мови поруч із національною мовою. Поширюючись світом, англійська мова фрагментується на надзвичайно велику кількість місцевих варіантів, які отримали назву “*Englishes*” або “*Glocal English*” (від поєднання англійських слів “*global*” (глобальний) і “*local*” (локальний)). Сьогодні можна зустріти назви “*spanGLISH*” (Іспанія),



“singlish” (Сінгапур), “chinglish” (Китай), “tanglish” (Філіппіни) та ін. І це не викликає здивувань, оскільки мова – це синергетична мегасистема, яка постійно змінюється, відгукуючись на зміни в середовищі, в межах якого нею користуються [1]. Отже, потрапляючи в нове середовище, мова може певною мірою змінюватися й набувати рис, притаманних локальній мові. Із позицій еколінгвістичного підходу мова зазнає перетворень, щоб максимально підлаштуватися під нове середовище; процес адаптації відображається в появі інших, нових фонетичних зразків, лексичних одиниць, структур речення, навіть нових дискурсів [9, с. 2]. Глобалізаційні процеси сприяють активізації інших зрушень на тлі змін у культурі, релігії, світогляді, що в подальшому призведуть до певних змін у мові.

Питання мовної глобалізації в цілому й становлення англійської мови як глобальної зокрема наразі потребують прискіпливого вивчення. У світі сьогодні є дві основні позиції щодо глобальної мови. Перша позиція ґрунтується на визнанні фундаментальної цінності існування спільної мови для спілкування як неперевершеного світового інструменту надання безпрецедентних можливостей для розвитку, взаєморозуміння та міжнародної співпраці. Друга пов’язана з прагненнями будь-що зберегти монополію на національну мову та з пропагуванням фундаментальної цінності багатомовності як засобу збереження розмаїття історично встановлених культурних ідентичностей і кращого розуміння природи людського розуму та духу [4, с. 44; 6, с. 13–14]. Висловлюється також думка, що глобальна англійська – це продукт (код), яким для комунікації користуються громади на географічно віддалених територіях; процес, який допомагає в поширенні ідеологій; проект, метою якого є за замовчуванням стати мовою міжнародного спілкування та домінуючою мовою внутрішньонаціонального спілкування в якомога більшій кількості країн світу [8, с. 4]. Опоненти глобальної мови *lingua franca* на тлі прагнення зберегти монолінгвальність і монокультурність країн називають її мовою лінгвістичного імперіалізму, лінгвістичного панування, колонізації чи агресії, вдаючись до ізоляціоністських заяв [4, с. 47]. Але чи є в цьому сенс?

Вивчення іншого боку питання глобального поширення англійської мови привело нас до думки, що серед історико-політичних факторів, які сприяли становленню англійської

мови як основної державної чи другої державної в країнах із переважно колоніальним минулим, були й інші фактори, що сприяли її поширенню на територіях, які такого колоніального минулого не мають. До них належать не лише слабші або менш економічно розвинені країни (наприклад, країни Латинської Америки, Китай, Україна й ін.), а навіть більш економічно розвинені країни «першого світу» зі стійкими мовними традиціями, які були просто вимушені вдатися до широкого використання англійської мови через глобалізацію [6, с. 23–24].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, повертаючись до сформульованих вище завдань, у якості висновків доречно буде зауважити, що на тернистому шляху глобалізації англійська мова контактує фактично з усіма національними мовами світу, не лише змінюючи їх, але й змінюючись сама, генеруючи власні варіанти, що свідчить про нелінійний характер еволюції мови. Зазнають кількісних і/або якісних змін різні підсистеми мови (насамперед найдинамічніша лексична підсистема); також змінюються керівні параметри системи.

Питання розвитку мови взагалі й англійської зокрема відкривають перспективи для подальших досліджень. Шляхи наших подальших наукових розвідок передбачають установлення, систематизацію й аналіз обставин (еко-середовище), що супроводжують виникнення варіантів англійської мови, а також установлення факторів, що спричиняють такі процеси, в окремо визначених випадках.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Домброван Т.И., Еникеева С.М., Пихтовникова Л.С. Синергетика в филологических исследованиях: кол. моногр. Харьков, 2015. 340 с.
2. Елистратов В.С. Глобализация и национальный язык. Вестник МГУ. Сер. 19. 2006. № 4. С. 21–27.
3. Лобанова Л.П. О языке науки в условиях глобализации. Филологические науки. 2007. № 2. С. 82–91.
4. Пелагеша Н.Є. Новый світовий лінгвістичний порядок та його вплив на комунікаційний простір в Україні. Стратегічні пріоритети. 2010. № 4 (17). С. 44–56.
5. Пешкова А.В. Актуальные проблемы современной лингвистики. Актуальные проблемы современной науки. 2012. № 2. С. 54–59.
6. Crystal D. English as a Global Language. Second Edition. New York, 2003. 212 p.
7. Kachru, Braj B. World Englishes and Applied Linguistics. Languages and Standards: Issues, Attitudes, Case Studies. Anthology Series 26. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED347791.pdf> (Last accessed 28.01.2018).



8. Phillipson R. Linguistic Imperialism of Neoliberal Empire. *Critical Inquiry in Language Studies*. URL: https://www.researchgate.net/publication/233176792_Linguistic_imperialism_of_neoliberal_empire (Last accessed 28.01.2018).
9. Stibbe A. Ecolinguistics and Globalisation. *The Handbook of Language and Globalisation*. URL: <http://eprints.glos.ac.uk/1913/1/Ecolinguistics%20and%20Globalisation.pdf> (Last accessed 28.01.2018).
10. Чумаков А.Н., Мазур И.И., Гэй В. Глобалистика. Энциклопедический словарь. Амстердам – Нью-Йорк, 2014. 531 с.